

УДК 94:272-735:33(477.83-25)“192/193”

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЛЬВІВСЬКОЇ АРХИДІЄЦЕЗІЇ РКЦ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Центр дослідження українсько-польських відносин

Йдеться про економічну діяльність РКЦ, розглянуто структуру та майновий стан Львівської архидієцезії в міжвоєнний період.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Львівська архидієцезія, підприємницька діяльність, нерухомість.

Проблеми діяльності Римо-католицької церкви (РКЦ) на західноукраїнських землях у міжвоєнний період маловивчені польськими істориками і практично не досліджені в українській історіографії. Основу джерельної бази цієї статті складають архівні матеріали фондів ДАЛО (Львівське воєводське управління, відділ релігії) та ЦДА у Львові (Римо-католицька митрополічна консисторія та Митрополічий католицький капітул). Метою цієї публікації є показати особливості ведення фінансових справ у Львівській архидієцезії РКЦ; її підприємницьку та торгівельну активність.

Географічно Львівська архидієцезія межувала з Кам'янець-Подільською та Луцькою дієцезією на північному сході, Перемишльською та Краківською на півночі та заході. В 1921 р. поділялася на деканати: Белз, Бережани, Броди, Бучач, Буськ, Глиняни, Городенка, Городок, Долина, Золочів, Жовква, Коломия, Кукільники, Любачів, Львівський міський та позаміський, Підгайці, Свірж, Скалат, Станиславів, Стрий, Сучава, Тереховля, Тернопіль, Чортків, Чернівці, Щирець, Язловець. Унаслідок геополітичних змін і переходу Буковини до складу Румунії, в 1922 р. архієпископ львівський Юзеф Більчевський створив Генеральний Вікаріят у складі трьох деканатів (Радівці, Сучава, Чернівці). Він став Апостольською адміністрацією Буковини, а в 1930 р. перейшов до складу Ясської дієцезії. У 1929 р. до архидієцезії додався деканат Борщів, а в 1939 р. утворено новий деканат Зборів. Загалом у 1939 р. на території архидієцезії мешкало близько мільйона римо-католиків¹. У 1933 р. територія Львівської архидієцезії охоплювала 41 тис. кв. км., де за чисельністю вірні РКЦ були другими після прихожан ГКЦ – 2,5 млн., протестанти-євангелісти об'єднували 20 тис. осіб, вірмено-католицька церква – 14321 парафіянина, а християни-меноніти – 250 осіб, до православних себе зараховувало 800 віруючих². Митрополит паралельно був архієпископом Львівської архидієцезії. Луцька та Перемишльська дієцезії виступали як суфрагальні й відповідно дієцезіяльні єпископи у стосунку до митрополита – суфраганам (помічникам). До 1923 р. архидієцезію очолював Ю. Більчевський, від 1923 до 1944 рр. на чолі львівських римо-католиків стояв

Болеслав Твардовський. У 1918–1923 рр. посаду єпископа-помічника у Львові займав Б. Твардовський, до 1933 р. – Францішек Лісовський. Останнім єпископом-помічником у міжвоєнному часі призначено Еугеніуша Базяка, який виконував свої функції від 1933 р. і до смерті Б. Твардовського (1944), а далі сам отримав сан архиєпископа в нелегкий час, коли Церкву переслідувала радянська влада³.

У 1925 р. Львівська римо-католицька архидієцезія об'єднувала 373 парафії, а в 1937 р. – 408⁴. У 1927 р. в архидієцезії було 610 священників, а в 1939 р. – 754. Згідно з покладеними обов'язками в архидієцезії в 1937 р. налічувалося 339 настоятелів, 93 вікарії, 7 університетських професорів, 4 професори духовної семінарії, 9 священників в капітулі та канцелярії курії, 38 префектів середніх шкіл, 86 префектів початкових шкіл, 7 військових капеланів, 2 священники, що займалися громадсько-організаційними справами, 86 священників-пенсіонерів, 4 священники, які відповідали за роботу спеціальних студій⁵. До складу правління митрополичої капітули входили: священник-інфулат Ю. Зайчовський, декан-інфулат Г. Бадені, єпископ Є. Базяк, схоластики К. Дзюржинський, А. Варшилевич, І. Хвірут, Б. Грудзенський, З. Голуневич, М. Орлінський; до почесних каноніків належали священники А. Цісло, А. Ратушний, С. Нараєвський, В. Клецан, А. Войнарович, Е. Кернік, В. Матус, А. Валега, К. Більчевський⁶. У 1937 р. в архидієцезії діяло 57 католицьких домів, де жили монахи-чоловіки, та 295 – жіночих, для 2545 черниць⁷. Функціонування такої великої архидієцезії потребувало неабияких фінансових надходжень, вдалого господарювання й вигідного використання економічних та фінансових переваг у Другій Речі Посполитій.

Березнева конституція особливим способом виокремила майнові права Католицької церкви. Тут найяскравіше помітно її привілейоване становище як одного з найбагатших землевласників. Земельна реформа, за якою в Польщі перерозподіляли землі, з-поміж усіх церков та конфесій найменше зачепила РКЦ. Для усіх релігійних об'єднань держава встановлювала податкові канікули, їх майнову власність не оподатковували, тому що вважали неприбутковою⁸.

РКЦ у міжвоєнний період залишалася великим землевласником і за рахунок діяльності фільварків отримувала прибутки. Митрополичий капітул, як юридична особа, володів нерухомістю, яка найчастіше переходила у власність Церкви з пожертв. Усю нерухомість використовували на утримання духовенства, костелів, добродійних або освітніх закладів. Як пожертвування РКЦ отримувала землі, будинки, грошові перекази, цінні папери та ін.⁹

Нерідко майно у власність Церкви переходило за заповітами померлих священників, що служили в архидієцезії¹⁰. Часткову фінансову оплату праці священника здійснювало намісництво, а згодом – воєводство. Про це свідчать письмові звернення митрополичої курії у Львові до адміністрації, за якими призначали священників, переводили їх з однієї парафії на іншу та прохали оплатити їх працю за вказаний період¹¹. Частково фінансову допомогу РКЦ отримувала

від Міністерства релігійних визнань. Уряд нерідко брав на себе витрати, організовуючи різні заходи: теологічні курси, поїздки священників за кордон¹². Усі виплати переважно контролював генеральний представник Міністерства у Львові. Наприклад, річна дотація настоятеля парафії св. Ельжбети за 1920 р. складала 1204 польські марки, які виплачено з релігійного фонду Міністерства¹³. Натомість, вікарії отримували по 980 марок¹⁴. Зауважмо, що відбудову костелів РКЦ у 1920-х рр. у Львівській архидієцезії проводили за прямої підтримки місцевих адміністрацій. У Львові керівництво Магістрату всіляко сприяло економічній відбудові РКЦ, інколи воно зверталось до Намісництва (пізніше – Воєводства) з проханнями матеріально підтримувати Церкву. Прикладом можуть бути реставраційні будівельні роботи в парафіяльному будинку костелу св. Мартіна. З необхідних 15110 польських марок у 1921 р. Магістрат просив Намісництво виділити з релігійного фонду 2518 марок¹⁵.

Саме Міністерство релігійних визнань та громадської освіти наприкінці 1921 р. у зв'язку з інфляцією домоглося в Ради Міністрів виділити додаткову допомогу для римо-католицького духовенства Львівської архидієцезії в розмірі 10 млн. польських марок¹⁶. Кожного року в бюджеті воєводства за розпорядженнями Міністерства релігійних визнань окремо закладали видатки на РКЦ. Вони передбачали особові дотації: духовенству при центральних урядах та парафіях; викладачам теологічних закладів; пенсії духовенству; семінарії; церковним інституціям та закладам; на будівництво та ремонт церковних споруд та інші церковні потреби¹⁷. Плани бюджетних витрат часто змінювалися через нестабільність польської валюти на початку 1920-х рр¹⁸.

Господарчий (бюджетний) рік у Церкві починався 1 березня. Всі церковні маєтки поділялися на бенефеціальні (з прибутків утримувалося парафіяльне духовенство); лише костельні (слугували для ремонту та реставрації храмів); фундаційні (для добродійних акцій та утримання закладів, що входили до структури Церкви)¹⁹. Нагляд і контроль за церковними маєтками провадив декан або особа, яку він призначав. Бенефеціальні маєтки перебували під прямим контролем настоятеля чи адміністратора конкретної парафії. У 1927 р., відповідно з укладеними курією дієцезіяльними формулярами, проведено інвентарний перепис усього нерухомого майна, що перебувало у власності Церкви, а до 31 липня 1928 р. завершено інвентаризацію майна всіх братств та церковних інституцій, у тому числі добродійних гуманітарних та освітніх закладів, що не були в підпорядкуванні монаших згромаджень. Пункти 24 і 25 розпорядження про церковне майно 1927 р. зобов'язували відповідальних осіб скрупульозно ставитися до церковних маєтків задля отримання з них прибутку та бережливо зберігати відповідні документи, що підтверджували право власності²⁰.

Унаслідок воєнних дій, що прокотилися територією Галичини в 1914–1920 рр. Церква, крім зруйнованих храмів, отримала величезні матеріальні збитки: було спалено та розграбовано маєтки, знизився рівень господарства. Усе це

потребувало додаткових коштів. Після того, коли було встановлено польську адміністрацію, духовне керівництво зверталось до влади з проханнями, щоб визначили та відшкодували матеріальні збитки, завдані війнами. Для цього на території Польщі на початку 1920-х рр. існували спеціальні комісії. Одну з них створили для “Малопольщі”. Вона діяла у Львові. З матеріалів її звіту від 15 березня 1922 р. для Львівського краю довідуємося, що воєнні збитки склали 225 тис. 444 корони в золоті²¹. У таких звітах зазвичай дані могли бути дещо перебільшеними, незважаючи на свідчення очевидців з точним зазначенням конкретних маєтків та переліку втраченого майна. Наприклад, у фільварку Заблотовця Львівської гміни опис втрат за 1914–1917 рр. засвідчив зруйнування стодоли, шопи, мурованої печі, шпихліра, жнивварки, косарки, 20 кіп збіжжя та скирти; втрати 22 корів та 12 коней²². Деякі відомості про свої втрати митрополичий капітул надавав самостійно.

На початку 1920-х рр. Львівський митрополичий капітул спробував повернути австрійську воєнну позичку з перерахуванням ефемерних рахунків та відновлення їх уже в Польській державі, про що свідчить листування спершу з Промисловим банком для Королівства Галиції і Лодомерії з Великим Князівством Краківським в 1918 р., а пізніше – з Польським промисловим банком²³. Своєю чергою Польський промисловий банк намагався вести справи окремо з кожною парафією Львова, яка була залучена до попередньої позички (найчастіше відбувалася заміна під 5% на Польську позичку відродження). Для цілої архидієцезії сума сягала мільйона (тільки парафія св. Анни володіла 15 тис. корон)²⁴.

Земельні маєтки РКЦ у Львівському воєводстві на 1939 р. склали 42267 га господарських земель та 477 га лісу; Тернопільському – 24683 та 1557,0 га; Станіславівському – 6912,6 та 1253 га. Ці цифри перевищували 10% від загальних площ сільськогосподарських земель краю²⁵.

У підприємницькій діяльності Церква співпрацювала і з місцевими, і з закордонними фірмами, особливо в деревообробній галузі. Це зумовлено тим, що у приватній власності Церкви в архидієцезії перебували тисячі гектарів лісу, в тому числі з цінними породами дерева, які були віддані в оренду під вирубування, про що свідчить безліч контрактів купівлі-продажу. Зокрема, Церква активно співпрацювала з фірмою “Ойкос” парова столярська фабрика”. Було укладено велику кількість угод з юридично добре продуманими зобов’язаннями, де, зазвичай, предметом продажу ставала вся деревина без огляду на її якість та стан. Побудову залізниці мала забезпечити фірма, яка вивозила ліс. Вивіз та вирубування лісу відбувалися протягом року, крім неділь та римо-католицьких свят²⁶, притім весь ліс, що не встигли вивезти в зазначений термін, залишався власністю Церкви²⁷. Особливу увагу в таких угодах звертали на техніку безпеки, зокрема, окремий пункт містив заборону залишати вогонь, розведений робітниками на ніч²⁸. У зв’язку з пожежею лісу в Басівці виникла гучна справа, в якій РКЦ через різні судові інстанції домагалася відшкодування завданих їй матеріальних збитків. Відповідно до висновків спеціальної комісії та ухвали суду

пожежу в Басівці спричинила іскра від товарного потяга, що проходив в цьому районі 26 березня 1926 р. Завдані збитки на 32 га оцінено відповідно до потреби коштів на засадження цієї території, що склало 16 тис. 152 злотих 80 грошів. Зрештою, Дирекція Державної залізниці у Львові погодила з Капітулом плани засадження випаленої території і конфлікт було вичерпано²⁹.

Серед місцевих деревообробних фірм РКЦ співпрацювала з Бродівською Спілкою “Братів Фейфель”. Що цікаво, більшість розрахунків не проводилася в коронах чи злотих, а в доларах. Це підтверджують договори з фірмою, де, зокрема, в угоді від 2 липня 1927 р. вказана ціна за 203 дуби – 6,5 долара за здоровий кубометр³⁰.

Будучи власником нерухомости, зазвичай отриманої як подарунки та пожертвування, РКЦ перепродувала і здавала в оренду будинки та складські приміщення. Це засвідчують контракти оренди-найму. Наприклад дім, що належав капітулі при вул. Боїмів, 1, у період від 15 листопада 1923 до 31 грудня 1926 рр. винаймав Союз малопольських цукроварень, використовуючи його як магазин для продажу цукру³¹.

Надаючи юридичну підтримку своїм священикам, нерідко митрополичий капітул втягувався в судові тяганини, вже від свого імениведучи справи та оплачуючи адвокатів. Наприклад, у 1924 р. у Львові розглядалася справа повернення боргу римо-католицькому священикові В. Лібревському, якому заборгували на основі не викуплених векселів у квоті 4200 злотих два підприємці К. Хаїм та А. Озіаш. Хоча справа була виграна, священик не отримав ніякого відшкодування, оскільки обидва купці втекли зі Львова, а ніяким майном у місті вони не володіли³².

Крім приватних осіб та фірм, митрополича капітула вела свої фінансові та майнові справи і з державою. На початку 1920-х рр. військове міністерство закупило в РКЦ три гектари землі в Лапаївці. Однак, після детального дослідження інженер Т. Верещинський повідомляв, що, ймовірно, міністерство даремно витратило гроші, тому що ці землі виявилися не придатні для аеродрому³³. На початку 1925 р. військове міністерство отримало нові землі від капітули в Зимній Воді площею близько 56 га, які оцінили в 173 тис. 668 злотих. Крім того, міністерство брало на себе зобов'язання оплатити податок з майна, ремонт покрівлі над Катедральним собором та купити нові дзвони. Значні кредити на викуп ґрунтів під будівництво аеродрому в Скнилові були переказані на рахунки капітули протягом квітня – червня 1925 р.³⁴.

Основні доходи митрополичої капітули РКЦ у Львові в міжвоєнний період походили не від пожертв, а від господарської діяльності: церковного майна, цінних паперів, облігацій крайової позики. Натомість видатки здебільшого стосувалися утримання костелів, виплат священикам, у тому числі на прожиття каноніків та вікаріїв, фінансової допомоги освітнім та добродійним організаціям, зокрема школам Львова, закладу св. Лазаря, утримання семінарії, канцелярії, катедрального костелу (хор, музика, опалення, світло, літургічні витрати, реставрація мурів) та

ін.³⁵ Фінансове становище РКЦ у Львові залишалося досить міцним, що засвідчує економічна активність та розбудова церковного життя. Середній місячний дохід-видаток капітули у 1931 р. складав близько 25 тис. злотих³⁶.

Крім відрахування з бюджету певних сум на добродійність, з усіх податків на маєтки капітул відраховував 20% річних на благодійні цілі. У 1938 р. митрополичий капітул, що володів 10286 моргами 1468 сажнями квадратними (18045,6 га 6679 кв. м) 20 % річних становили 822 злотих 96 грошей (так званий податок на користь бідних – “*subsidium charitativum*”)³⁷.

РКЦ долучилася до державної допомоги потерпілим в краї від повені 1934 р. Утворений наприкінці липня повітовий комітет допомоги постраждалим від повені завдяки зусиллям громадськості Львівського повіту та РКЦ зібрав і скерував до воєводського комітету 5909 злотих 27 грошей. Крім того з маєтків капітули були надані харчі для постраждалих³⁸.

Кожного року до митрополичої капітули у Львові надходили звернення від різних добродійних та культурно-овітніх організацій з проханням матеріальної підтримки. Окремі з них мали прямий стосунок до добродійної діяльності Церкви, інші – опосередкований. Щорічно капітул РКЦ надавав фінансову допомогу та матеріальну підтримку у вигляді продуктів, деревини на опалення приміщення монастиря сестер Феліціанок, що розміщувався у Львові при вул. Янівській, де жили старенькі, німецькі черниці, переведені з інших монастирів чину, які не отримували жодної пенсії. Крім того, згромадження опікувалося вбогими, надаючи їм харчі та притулок³⁹. Керівництво дитячого будинку “Сирітська Родина”, де виховали 40 дітей-сиріт польських вояків, учасників польсько-української (1918–1919) та радянсько-польської воєн (1920), у 1936 р. просив в уряді капітули подбати про опалювальний матеріал для закладу⁴⁰. Інше прохання, про фінансові субвенції, яке отримав Капітул в той час, надійшло від Академічного кола товариства “Народної Школи”. Діяльність цього товариства на теренах усього Львівського повіту була спрямована на підвищення рівня народної освіти, закладення бібліотек, проведення зібрань просвітнього характеру з доповідями на теми права, медицини, ветеринарії, землеробства, лісництва, літератури, історії. Діяльність товариства мала національне спрямування: “народні університети”, курси домашнього господарства організували тільки для поляків. Під протекторат Церкви товариство також слідкувало за станом каплиць та Народних Домів у Львівському повіті⁴¹. До РКЦ у Львові зверталися і з інших міст Польщі, зокрема виявлено звернення про матеріальну підтримку Головного комітету із зведення пам’ятника Адамові Міцкевичу у Вільні та ін.⁴²

У міжвоєнний період РКЦ залишалася потужною фінансовою організацією, що вела активну господарську та торгівельну діяльність. Прибутки Церква отримувала і з господарських земель, лісу, і з нерухомого майна та цінних паперів. Основні видатки стосувалися утримання костелів, заробітної платні священикам та різного роду добродійної діяльності.

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE LVIV ARCHBISHOPÓ OF ROMAN CATHOLIC CHURCH DURING THE INTER-WAR PERIOD OF THE XX CENTURY

Taras HORBACHEVSKIY

I. Krypiakrevych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine
The research centre of Ukrainian-Polish Relationship

This article shows the economic development of Roman Catholic Church, considers the structure, wealth, business activity of the Lviv Archbishops during the inter-war period of the XX century.

Key words: Roman Catholic Church, Lviv Archbishops, business activity, real estate.

¹ Бучек М. Львівська архідієцезія латинського обряду: Ілюстрована розповідь / М. Бучек. – Т.1. Парафії, костели та каплиці (Львівська обл.). – Львів, 2004. – С. 29–30.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАУЛ), ф. 618 (Римо-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 1, спр. 133, арк. 2.

³ Kościół Katolicki w Polsce 1918 – 1990: Rocznik Statystyczny / [Redakcja naukowa L. Adamczuk]. – Warszawa, 1991. – S. 89.

⁴ Пилипів І. Греко-Католицька Церква в суспільно-політичному житті Галичини (1918 – 1939) / І. Пилипів. – Тернопіль, 2011. – С. 112.

⁵ Kościół Katolicki w Polsce 1918 – 1990: Rocznik Statystyczny / [Redakcja naukowa L. Adamczuk]. – Warszawa, 1991. – S. 129–130.

⁶ Urban W. Droga Krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II Wojny światowej 1939–1945 / W. Urban. – Wrocław, 1983. – S. 7.

⁷ Kościół Katolicki w Polsce 1918 – 1990: Rocznik Statystyczny / [Redakcja naukowa L. Adamczuk]. – Warszawa, 1991. – S. 148.

⁸ Пилипів І. Греко-Католицька Церква в суспільно-політичному житті Галичини (1918 – 1939) / І. Пилипів. – Тернопіль, 2011. – С. 103.

⁹ ЦДІАУЛ, ф. 618, оп. 1, спр. 149, арк. 2.

¹⁰ Державний архів Львівської області (далі ДАЛО), ф. 1 (Львівське воєводське управління), оп. 14 (відділ релігії), спр. 218, арк. 97.

¹¹ Там само. Спр. 219, арк. 41.

¹² Там само. Спр. 220, арк. 182–183.

¹³ Там само. Спр. 15, арк. 15.

¹⁴ Там само. Арк. 65.

¹⁵ Там само. Спр. 221, арк. 243.

¹⁶ Там само. Спр. 294, арк. 1.

¹⁷ Там само. Спр. 711, арк. 49.

¹⁸ Там само. Арк. 60.

¹⁹ ЦДІАУЛ, ф. 618, оп. 1, спр. 149, арк. 3.

²⁰ Там само. Спр. 149, арк. 9.

²¹ ЦДІАУЛ, ф. 197 (Митрополичий католицький капітул, м. Львів), оп. 1, спр. 1840, арк. 8.

²² Там само. Спр. 1830, арк. 2.

²³ Там само. Спр. 1835, арк. 6.

²⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 216, арк. 91.

²⁵ Mysiek W. Kościół Katolicki w Polsce w latach 1918 – 1939 / W. Mysiek. – Warszawa, 1966. – S. 101.

- ²⁶ ЦДІАУЛ, ф. 197, оп. 1, спр. 1824, арк. 15–16.
²⁷ Там само. Спр. 1870, арк. 4.
²⁸ Там само. Спр. 1824, арк. 15–16.
²⁹ Там само. Спр. 1861, арк. 21, 40.
³⁰ Там само. Спр. 1870, арк. 7.
³¹ Там само. Спр. 1847, арк. 2.
³² Там само. Спр. 1856, арк. 13.
³³ Там само. Спр. 1857, арк. 17.
³⁴ Там само. Арк. 18, 33.
³⁵ Там само. Спр. 1854, арк. 55–56.
³⁶ Там само. Спр. 1934, арк. 1, 6.
³⁷ Там само. Спр. 1943, арк. 3.
³⁸ Там само. Спр. 1952, арк. 17.
³⁹ Там само. Спр. 1942, арк. 6.
⁴⁰ Там само. Арк. 10.
⁴¹ Там само. Арк. 21.
⁴² Там само. Арк. 14.